

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 19:1 (2014), SS.105-123.

İBN 'USFÛR ve ARAP DİLİNE KATKILARI

Enes ERDİM*

Öz

Endülüs bölgesinin en önemli dilcilerinden biri olan İbn 'Uşfûr, dönemin ünlü hocalarından ders almış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Velûd bir âlim olan İbn 'Uşfûr, geride sarf ve nahve ilişkin birçok eser bırakmıştır. Bu makalede onun hayat hikâyesine ve eserlerine yer verilerek dile ilişkin bazı görüşleri ortaya konmuştur. Böylelikle onun Arap diline olan katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn 'Uşfûr, sarf, nahiv, kelime, cümle

Ibn 'Uşfûr and His Contribution to the Arabic Literature

Abstract

İbn 'Uşfûr who is one of the most important scientist of the Andalusian region had lessons from the most popular teachers of the time and educated lots of students. Ibn 'Uşfûr who wrote many books left a lot works such as morphology and sentax. In this article, by giving place to his life story and works we tried to uncover views of the device about the language. By this way, we tried to determine his contribution to the Arabic literature.

Key words: Ibn 'Uşfûr, morphology, sentax, preposition, word.

Giriş

İbn 'Uşfûr, Endülüs bölgesinin yetiştirmiş olduğu en önemli dilcilerden biridir. Özellikle sarf ve nahiv konularında ortaya koymuş olduğu eserleriyle tanınmıştır. Biz bu çalışmada onun hayat hikâyesine, hocalarına, öğrencilerine, ilmî faaliyetlerine ve bilimsel yetkinliğine, ayrıca onun bazı fikirlerine yer vererek Arap diline yapmış olduğu katkıları ifade etmeye çalışacağız.

* Yrd., Doç., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, eerdim23@hotmail.com

1. Hayatı

Asıl adı Ali b. Mü'min b. Muhammed el-Hadremî el-İşbilî olan İbn 'Uşfûr, 597/1201 yılında İşbiliye'de doğmuş, burada yaşamış ve eğitimini burada tamamlamıştır.¹ İbn 'Uşfûr'un çocukluk dönemi ve ilk eğitim hayatı hakkında kaynaklar doyurucu bilgi vermemesine rağmen, o dönemde İşbiliye'nin bir kültür ve ilim merkezi olduğunu ve birçok Endülüslü alimin bu nedenden dolayı buraya akın ettiğini biliyoruz. İbn 'Uşfûr'un böyle bir ortamda dünyaya gelmesi ve yaşaması ona birçok ilmi meşhur alimlerden öğrenme fırsatı doğurmuş olma ihtimali yüksektir.

O, kitapları sabırla mütalaa eder, bu konuda bıkkınlık göstermezdi. Sadece Arap linguistiğini öğrenmek isteyenler onun yanına giderdi. Bundan olsa gerek Arap dili dışındaki konularda ehil olmadığı iddia edilmiştir.²

İspanyolların Endülüs'ü istilası sırasında dili tutulmuş, kulakları ağırlaşmış ve bunun sıkıntısından dolayı İşbiliye'de 646/1249'de vefat etmiştir.³ Rivayete göre, o günlerde açlık ve veba yaygın olduğundan dolayı cenazesine sadece üç kişi katılabildiği söylenmiştir.⁴

İbn 'Uşfûr'un, din konusunda gevşek, verâ ve takva sahibi olmayan biri olduğundan bahsedilmektedir. Hayatının sonlarına doğru şarap meclislerinde bulunduğu ve ölünceye kadar buralarda oyun ve eğlenceyle meşgul olduğu söylenmiştir.⁵

2. Hocaları

Tabakat kitapları İbn 'Uşfûr'un ders aldığı bazı alimlerden bahsetmektedir. Bunların en önemlilerinin şunlar olduğunu görüyoruz:

¹ el-Kutubî, Muhammed Şâkir, *Fevâtu'l-Vefayât Zeylu Vefayâti'l-A'yân*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut, trs., III/109; es-Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyâi't-Turâs, 2000, Beyrût, XXII/165; ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Osmân b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, (thk. Abdusselâm et-Tedmurî), Dâru'l-Kutubî'l-'Arabî, Beyrût, 1987, XXXIX/289.

² el-Kutubî, *a.g.e.*, III/109-110; es-Safedî, *a.g.e.*, XXII/165-166.

³ es-Safedî, *a.g.e.*, XX/171.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, *es-Sifru'l-Hâmis Min Kitâbi'z-Zeyli ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965, s. 413.

⁵ el-Kutubî, *a.g.e.*, III/110; es-Safedî, *a.g.e.*, XXII/166

1-Ebû 'Alî eş-Şelûbîn,'Omer b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdî, İşbiliye'li bir alimdir. eş-Şelûbin lakabıyla meşhur olmuştur. Endülüs ahalisinin dilinde mavi gözlü kumrala şelubîn denmekteydi.⁶

Babası fırıncı olan eş-Şelûbîn, 562/1167 de doğmuştur. Babasının sanatından uzak durmuş, küçük yaşta kendisini nahiv ilmine adanmıştır. Buna bağlı olarak da bu ilim dalında uzmanlaşmıştır. Hâfız Ebû Bekr b. Ced, Ebû Abdillâh b. Zerkûn, Ebû Bekr b. Hüseyin, İbn Beşkuvâl ve Ebû Ca'fer b. Madâ gibi alimlerden ders almıştır.⁷

Arap dil bilimlerinin en önemli simalarından biri olan eş-Şelûbin, yaklaşık altmış yıl nahiv okutmuştur. Nitekim bu ilimde uzmanlaşarak saygın bir kişi haline gelmiştir. O, nahiv yanında şiir tenkidi ve bunlarla ilintili birçok konuda geniş bilgi sahibiydi. Öyle ki o dönemde Endülüs'te bu konularda eğitim alan bir kimse, dolaylı veya dolaysız olarak eş-Şelûbin'den etkilenmiştir. Şerhu Cezûliyye, et-Tavtie, Ta'likât 'alâ Kitâbı Sibeveyh, onun en önemli eserlerinden bazılarıdır.⁸

eş-Şelûbîn, İspanyollar'ın İşbiliye'yi istila etmesinden kısa bir süre önce 646/1249 yılında vefat etmiştir. Bazıları onun ölüm tarihini 645/1248 olarak verirler.⁹

es-Safedî, İbn 'Uşfûr'un yetmiş öğrenciyle birlikte Sibeveyh'in kitabını bitirinceye kadar eş-Şelûbîn'den ayrılmadığını söylerken, Ebû Hayyân onun eş-Şelûbîn'in yanında el-Kitâb'ı bitirmediğini ifade etmektedir. Bütün bu sözlerden İbn 'Uşfûr'un uzun bir süre hocasının yanında kalarak nahiv konusunda ondan istifade ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰

2-Ebu'l-Hasen ed-Dibâc: Asıl adı 'Alî b. Câbir b. Yahyâ el-Mukrî el-Lahamî olup İşbiliye'li bir alimdir. Künyesi Ebu'l-Hasen olmakla birlikte ed-Dibâc ile meşhur olmuştur. 566/ 1171 senesinde İşbiliye'de doğmuştur. Ebû Bekr b.

⁶ İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zemân*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrût, trs., III/451; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Alî Şîrî), Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, yy., 1988, III/202.

⁷ ez-Zehabî, *el-Iber fî Haberî Men Ğubar*, (thk. Muhammed es-Sâid b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs., III/252.

⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, III/202 vd; ez-Zehabî, *el-Iber*, III/252, *Siyer*, XXIII/207; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III/452.

⁹ İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer, *Târihu İbn Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996, Beyrût, II/174; İbn Kunfuz, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. 'Ali, *Kitâbu'l-Vefayât*, (thk. 'Âdil Nuveyhid), Dâru'l-İkâmeti'l-Cedîde, Beyrût, 1978, s.317.

¹⁰ es-Safedî, *a.g.e.*, XX/165; el-'Akrî, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezarâtu'z-Zehab fî Ahberi men Zehab*, (thk. Abdulkadir Arnavut), Dâru İbn Kesîr, 1406, Dimeşk, V/232 vd; el-Kutubî, *a.g.e.*, III/109.

Sâf'tan kıraat ilimlerini öğrenmiş, yedi kıraati Ebu'l-Hasen Necbe'den okumuştur. Nahiv ilmini de Ebû Bekr b. Talha ve İbn Harûf'tan öğrenmiştir.¹¹

3.Öğrencileri

İbn 'Uşfûr, Endülüs ve Mağrib'te birçok bölgeyi gezmiş ve ders halkaları oluşturmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak birçok önemli kimse onun yanında öğrencilik yapmıştır. Ondandır en meşhur öğrencilerin şunlar olduğunu görüyoruz:

1. *Ebû Hayyân el-Endelusî*, 654/1257 yılında Gırnata'nın bir beldesinde doğan Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Ğırnâtî, nahivci, dilci, müfessir ve muhaddis olarak tanınmaktadır. O, eserlerine şerh ve ihtisarlarda bulunmakla İbn 'Uşfûr'un kitaplarının doğuda ve batıda yayılmasında etkili olmuştur. Ebû Hayyân, 745/1345 yılında vefat etmiştir.¹²

2. *Ebu'l-Fadl es-Saffâr, Kâsım b. 'Alî b. Muhammed b. Suleymân b. el-Ensârî el-Batalyavsî*, hem eş-Şelûbîn hem de İbn 'Uşfûr'a arkadaşlık yapmıştır. Sibeveyh'in el-Kitâb'ına şerh yazmış burada eş-Şelûbîn'i ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ancak şerhindeki açıklamalarının kendisine ait olmadığı, bu kitabında İbn 'Uşfûr'un görüşlerini düzenli bir şekilde naklettiği iddia edilmiştir. 630/1233'de vefat etmiştir.¹³

3. *Ebû Osmân, Saîd b. Hakem b. Omer b. Hakem el-Kuraşî*, fıkıh, hadis, şiir, nesir, tıp ve siyaset gibi konularda meşhur olmuştur. O, eş-Şelûbîn, ed-Dibâc ve İbn 'Uşfûr'a öğrencilik yapmıştır. 601/1205'de doğmuş, 680/ 1282'de ise vefat etmiştir.¹⁴

4. *İbn Saîd el-Mudlecî, Ebu'l-Hasen Ali b. Musa b. Abdilmelik*, eş-Şelûbîn, ed-Dibâc ve İbn 'Uşfûr'dan nahiv ve edebiyat dersleri almıştır. Şair, tarihçi ve kimyager olan İbn Saîd, 610/1214'de doğmuş ve 673/1275'de vefat etmiştir. Amr b. Yâsir'in soyundan gelen el-Müdlecî, Şam, Irak ve Mısır gibi bölgeleri

¹¹ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XLVII/322; el-Merrâkeşî, Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, *es-Sıfırî'l-Hâmis min Kitâbi'z-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965, s.198.

¹² el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, (thk. Muhammed el-Misrî), Dâru'n-Neşr, Kuveyt, 1407, s. 58 vd; İbn Nâsiriddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *er-Raddu'l-Vâfir*, (thk. Zâhir eş-Şâviş), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1393, s.62; el-Ednerevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, el-Medinetu'l-Munevvere, 1997, s.278.

¹³es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk.Muhammed Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Sayda, trs., II/256 ; ez-Ziriklî, Hayruddîn Muhammed b. Alî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, yy., 2002, V/178; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.54

¹⁴ es-Suyûtî, *Buğye*, I/583.

gezmiş ve çeşitli eserler yazmıştır. *Reyhânetu'l-Edeb*, *Ahbâru'l-Meşrik*, *Ahbâru'l-Mağrib* bu eserlerin en önemlileridir.¹⁵

5. *İbn 'Uzre el-Ensârî, el-Hasen b. Abdirrahmân b. Ömer el-Hadrâvî*, nahiv ilminde imamdı. 622/1226'da doğmuştur. Ancak ölüm tarihi ile ilgili kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Ebu'l-'Alâ İdrîs el-Kurtubî ve İbn 'Uşfûr'dan ders almıştır. *el-Mufîd fî Evzânî'r-Recez ve'l-Kasîd, el-İğrâb fî Esrârî'l-Harâkât fî'l-râb* adlı eserleri vardır.¹⁶

4.İlmî Yetkinliği ve Faaliyetleri

İbn 'Uşfûr, eğitim ve öğretimini dönemin büyük alimlerinin yanında tamamladıktan sonra öncelikle memleketi İşbiliye'de bir ilim halkası oluşturmuştur. Bir müddet burada kaldıktan sonra müderrislik yapmak üzere vatanının diğer bölgelerini gezmiştir. Bu bağlamda Şureys, Şezûne, Malaka, Levraka ve Mürsiye gibi yerlere gitmiştir.¹⁷ Bu beldelerde birçok öğrenci kendisini takip etmiş, o da herhangi bir yazılı kaynağa başvurmadan irticali olarak dersler vermiştir. Daha sonra İbn 'Uşfûr, Endülüs'ten ayrılarak Afrika'ya geçmiş, Tunus'ta kısa bir müddet kalmıştır. Burada Emir Ebu Abdillâh'la kalmış,¹⁸ onun Becâye'ye intikal etmesi dolayısıyla İbn 'Uşfûr da oraya giderek onun has meclisine girmiştir. Bu şehirde birçok kimse kendisine gelerek Arap dili ilimlerinde ondan istifade etmiştir. Örneğin Ebû Ali Hasan et-Tabahlî, Becâ'da ondan nahiv okuyan alimlerdenidir.¹⁹

İbn 'Uşfûr, Becâya'dan ikinci defa Tunus'a dönmüş, oradan deniz yoluyla Endülüs'e geçmiş, yarımadanın doğusundaki Lavraka şehrine, daha sonra Endülüs'ün batısına doğru ilerleyerek Selâ şehrine gelerek burada bir müddet ikamet etmiştir. Daha sonra ise Emir Ebû Abdillâh'ın daveti üzerine tekrar Tunus'a dönmüş, ölünceye kadar burada kalmıştır.²⁰

Tabakat sahipleri İbn 'Uşfûr'un ilmî yetkinliği konusunda övücü ifadeler kullanmaktadır. Bu bağlamda onunla ilgili Arap dili ilimlerinde mahir, edebiyatı özümsemiş, geride birçok eşsiz eserler bırakmış, akıcı bir üslûba sahip, ezber yeteneği çok güçlü, dönemin hocaları ve öğrencileri yanında

¹⁵el-Kehhâle, Ömer Rıda, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, trs., Beyrût, VII/249; el-Kutubî, *a.g.e.*, III/103; es-Suyûtî, *Buğye*, II/209.

¹⁶es-Suyûtî, *Buğye*, I/510.

¹⁷el-Kutubî, *a.g.e.*, III/109.

¹⁸el-Kutubî, *e.g.e.*, III/110; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XLIX/289, el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.47.

¹⁹es-Suyûtî, *Buğye*, I/527.

²⁰el-Merrâkeşî, *a.g.e.*, I/413.

üstün bir yere sahip, Arap dilininin Endülüs'te sancaktarlığını yapan kişi, tabirleriyle anılmıştır.²¹

Hocası eş-Şelûbîn, İbn 'Uşfûr'un şöhretinden ve hızlıca yükselmesinden dolayı onu kıskanmaya başlamıştır. Rivâyete göre, Ebû Ca'fer el-Lubelî'ye Imruu'l-Kays'ın şu mısraları²² okundu:

حَيِّ الحُمُولَ بِجَانِبِ العُزْلِ إِذْ لَا يُلَائِمُ شَكْلَهَا شَكْلِي
Uzl mevkiî yakınlarında hevdeci tut,

Nitekim o bayanın tarzı benim tarzım değil

Bunun üzerine öğrenciler, zarf olan إِذْ sözcüğünün amili üzerinde tartışmaya başladılar. Talebeler, حَسْبُكُمْ olduğunu iddia ettiler. Çünkü hocaları Şelûbîn'e aynı beytin daha önce okunduğunu, onun da aynı soruyu kendilerine yönelttiğini belirttiler. Rivâyete göre, İbn 'Uşfûr Arap dilinde uzmanlaşıp tek başına ders halkası oluşturunca eş-Şelûbîn, ona kızarak sözü geçen bu öğrencilere şöyle dedi: "Meclisten çıkınca bu soruyu cahile (İbn 'Uşfûr'a) sorunuz" Bu talebeler daha sonra olanları şöyle aktarırlar: Oradan çıkınca hep beraber mescide gittik. İbn 'Uşfûr'un etrafında büyük bir ilim halkası bulunuyordu. Nahvin garip meselelerinden bahsediyordu. Biz kendisine soru sormaya cesaret edemedik. Sonra oradan ayrılarak adetimiz üzere eş-Şelûbîn'in yanına vardık. Konuyu unutmuştu. en-Nâbiğa'nın şu şiirini okuyuncaya kaçır bir şey hatırlamadı:

فَعَدَّ عَمَّا تَرَى إِذْ لَا اِرْتِجَاعَ لَهُ وَأَنْمَ الثُّنُودَ عَلَى عَيْرَانِهِ أَجْدُ

Gördüklerini say, nitekim dönüş yok

Devenin belkemiğinin iki tarafına yolculuk eşyalarını yükselt

Bu mısralardan sonra İbn 'Uşfûr'un sorusu hakkında ne yaptınız? deyince biz de durumu bildirdik. O da şiirdeki amilin ne olduğunu söylemeyeceğine yemin etti.²³

İbn 'Uşfûr'un ilmi şöhreti doğu ve batıda yayılmış, aşağıda zikredeceğimiz üzere eserlerine birçok şerh, ihtisar ve ta'likler yapılmıştır. Bu şöhretinden olsa gerek Nâsiruddîn b. el-Munîr onu nahivcilerin sonuncusu kabul ederek şöyle mersiyede bulunmuştur:

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ الْبَطَلِ
قُلْ بِحَقِّ حَتَمِ النَّحْوِ عَلَيَّ
أَسْنَدَ النَّحْوِ إِلَيْنَا الدُّوَلِي
بَدَأَ النَّحْوَ عَلَيَّ وَكَذَا

ed-Duelî nahvi bize dayandırdı

²¹ el-Makkarî , Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni Endulisî'r-Ratîb*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrût, 1388, III/184; el-Kutbî, *a.g.e.*, III/109; es-Safedî, *a.g.e.*, XXII/65

²² Imruu'l-Kays, *Dîvânu Imrî'l-Kays*, (Şrh. Abdurrahmân el-Mustâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2004, s.142.

²³ el-Makkarî , *a.g.e.*, II/209-210.

kahraman müminlerin emirinden

Nahve Ali başladı, aynı şekilde

Gerçek üzere de ki, nahvi Ali sonlandırdı²⁴

5. İbn 'Uşfûr'un Eserleri

Tabakat, kaynaklarına göre İbn 'Uşfûr, sarf, nahiv ve edebiyat konusunda yirmiye aşkın eser geride bırakmıştır. Ancak bize kadar ulaşan eser sayısı azdır. Bu eserlerin bazıları şunlardır:

1-*Şerhu'l-Cumeli'l-Kebîr*: Rivayetlere göre İbn 'Uşfûr'un, Zeccâcî'nin el-Cumel'i üzerine yazmış olduğu üç tane şerh vardır. Bunlardan en meşhuru onun *Şerhu'l-Kebîr*'idir.²⁵

2-*el-Mukarrib*: İbn 'Uşfûr, bu kitabın mukaddimesinde, ihtilafları bir tarafa bırakarak usandıran itnâb'tan ve anlamı bozacak ihtisardan kaçınarak nahvin bütün meselelerini içerecek şekilde bu kitabı yazdığını belirtmektedir. Abdussettâr el-Civârî ve Abdullah el-Cebûrî bu eseri tahkik ederek 1972 yılında neşretmiştir.²⁶ Ayrıca 1998 yılında Ali Ahmed Abdilmevcud ile Ali Muhammed Muavved tarafından yeniden gözden geçirilerek 1998 yılında basılmıştır.²⁷

İbn 'Uşfûr, el-Mukarrib'te öncelikle sarf ve nahiv kaidlerini zikrettikten sonra şiir ve nesirden örnekler getirir. Ancak konuyla ilgili ihtilaflara çok nadir yer verir.²⁸

Muhammed b. İbrahim en-Nehhâs (h.698), Tâcuddîn Ahmed b. Osmân et-Turkmânî (h. 768) gibi birçok müellif el-Mukarrib üzerine şerhler yazmıştır. Bazı müellifler ise, el-Mukarrib'e ilişkin tenkit ve tercihlerde bulunmuştur. Bu bağlamda İbnu'l-Hâcc Ahmed b. Muhammed (h.647), *el-Îrâdât 'ala'l-Mukarrib*; İbrâhîm b. Ahmed el-Ensârî, *el-Menhecu'l-Mu'arrib 'ala'l-Mukarrib*; Hâzîm el-Hazrecî (h.684) ise *Şeddu'z-Zunnâr 'ala Cuhfeleti'l-Humâr*, adlı eserini yazmıştır.²⁹

3-*el-Mumti' fi't-Tasrîf*: İbn 'Uşfûr, bu eserini İşbiliye şehrinin ileri gelenlerinden Ebû Bekr b. Şeyh Ebi'l-Asbağ için önce muhtasar olarak yazmıştır. Daha sonra buna çeşitli eklemelerde bulunmuştur. Nitekim Ebû

²⁴ el-Makkârî, *a.g.e.*, II/701.

²⁵ el-Fîrûzabâdî, *a.g.e.*, s.47; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XI/255; el-Makkârî, *a.g.e.*, III/184.

²⁶ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, *Maahu Musulu'l-Mukarrib*, (thk. Ali Ahmed Abdilmevcud -Ali Muhammed Muavved), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/3.

²⁷ İbn 'Uşfûr, *a.g.e.*, I/3.

²⁸ Örnek için bkz. İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, I/227 vd.

²⁹ el-Makkârî, *a.g.e.*, IV/148.

Hayyân bu kitab için el-Mumti'u'l-Kebîr tabirini kullanmaktadır. Elfiyye sahibi İbn Mâlik, bu kitab üzerinde kısa açıklamalar yapıp çeşitli tenkitlerde bulunmuştur. Ebû Hayyân önce bu kitaba eklemeler yapmış, daha sonra ihtisar ederek *el-Mubdi'u'l-Mulahhas mine'l-Mumti'* ismini vermiştir. Fahrüddin Kabâve, el-Mumti'yi tahkik etmiş 1970'de basılmış, daha sonra ise birçok baskısı yapılmıştır.³⁰

4. *Darâiru's-Şîr*: Seyyid İbrâhim Muhammed tarafından tahkik edilerek 1980 yılında neşredilmiştir.³¹

Bu eserler dışında tabakat kitaplarında İbn 'Uşfûr'a nispet edilen te'lifatlardan bazıları şunlardır:

*Kitâbu'l-Ezhâr, İnâretu'd-Deyâcî, Sirkâtu's-Şu'arâ, Şerhu Eş'aru's-Sitte, Şerhu'l-Cezûliyye, Şerhu'l-İdâh, Şerhu Ebyâti'l-İdâh, Şerhu'l-Hamâse, Şerhu Kitâbi Sîbeveyh, Şerhu'l-Mütenebbî, Muhtasaru'l-Ğurra, Muhtasaru'l-Muhtesib, Şerhu'l-Mukarrib, el-Miftâh, el-Bedi', el-Mukaddimetu'l-Cezûliyye*³²

6. İbn 'Uşfûr'un Bazı Dilsel Görüşleri

Müteaahhirûn nahivcilerin kitaplarında İbn 'Uşfûr'un nahivle ilgili birçok görüşüne rastlamak mümkündür. Bunların büyük bir kısmında müellif diğer âlimlerle aynı kanaate sahip olmakla birlikte onun kendine özgü bazı görüşlerinin bulunduğunu söylemek de mümkündür. Biz burada hem başka dilcilerin hem de İbn 'Uşfûr'un kendi eserlerinden yararlanarak onun bazı görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

6.1. مَاذَا 'nın Kullanımı

Arap dilcileri مَاذَا 'nın irabı hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Sîrâfî'ye göre مَا istifhâm, ذَا 'ise işaret anlamından arındırılarak topluca ماذا mevsûl için kullanılmıştır. Nitekim şu şiirde de مَاذَا mevsûl anlamında gelmiştir:

دَعَى مَاذَا عَلِمْتَ سَأْتِيهِ وَلَكِنْ بِالْمَغِيبِ نَبِيْنِي
Bildiğin şeyi bırak da, kaçınmam için
Ancak gayb olan şeyden bana haber ver³³

³⁰ İbn 'Uşfûr, *el-Mumti'u'l-Kebîr fi't-Tasrîf*, (thk.Fahrüddin Kabâve), Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1994, s.6.

³¹ İbn 'Uşfûr, *Darâiru's-Şîr*, (thk. Seyyid İbrahim Muhammed), Dâru'l-Endelus, yy., 1980.

³² ez-Ziriklî, *a.g.e*, V/27.

³³ Şiir için bkz. Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm b. Harun), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988, II/418.

İfade *عَلِمْتَ دَعِيَ الَّذِي عَلِمْتَ* / *bildiğin şeyi bırak*, anlamında te'vil edilir. Dolayısıyla *ماذا* nın tamamı ismi mevsûl olup *علمت* ifadesi sıla cümlesidir ve irâbda mahalli yoktur. el-Fârîsî'ye göre ise *ماذا* sıfat almış nekre bir sözcüktür. Çünkü bileşik isimler, mevsûl isimde değil cins isimde gelir. İbn 'Usfûr'a göre ise *ماذا* 'nın *دَعِيَ* fiiline meful olması mümkün değildir. Çünkü istifhâm edatlarının *sadr-ı kelâm* hakları vardır. Yine *عَلِمْتَ* için de meful olması düşünülemez. Bu fiille, bilinen bir şeyin ne olduğunu sorulmaz. Ayrıca *سَأَلْتَهُ* fiilinin tefsir etmiş olduğu mukadder fiile de meful olması düşünülemez. Bu durumda *عَلِمْتَ* sözcüğünün irâb'da mahalli olmaz. O halde *مَا* istifhâm isim olup mübtedadır. *دَا* mevsûl isim olarak haberdır. *عَلِمْتَ* sıladır. *دَعِيَ* ise istifhâm ile ta'lik edilmiştir.³⁴

6.2. *مَا* nın Cevabı

Mebnî zarflardan olan *مَا* sözcüğü, bir şeyin varlığından dolayı başka bir şeyin var olduğunu belirtmek için kullanılan edatlardandır. el-Fârîsî, İbn Cinnî, İbnu's-Serrâc bu sözcüğün *حِينَ* anlamında zarf olduğunu ve iki cümle gerektirdiğini ve âmilinin cevâb cümlesi olduğunu belirtmişlerdir. Nahivcilerin ittifakıyla *مَا* 'nın cevâbı mazi fiil olabilir. Örnek olarak, *فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ* / *Osizi kurtarıp karaya çıkardığında eski halinize dönerek yüz çevirirsiniz*³⁵, ayeti zikredilebilir. Ayrıca İbn Mâlik'e göre *فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ* / *Allah onları karaya çıkarıp kurtardığı zaman orta yolu tutarlar*,³⁶ ayetindeki gibi *ف* – cevabiye ve *إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ* / *Fakat onları karaya çıkarınca bakarsın Allah'a ortak koşarlar*,³⁷ ayetindeki gibi fücâiye *مَا* 'sı ile beraber isim cümlesi olabilir. Bazıları *ف* 'nın geçtiği ayette cevabın hazfedildiğini belirterek ifadenin *إِنْقَسَمُوا* *قسمين* takdirinde olduğunu söylemişlerdir. İbn 'Usfûr'a göre ise cevap muzâri fiil olabilir. Bu konuda onun delili ise *فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَىٰ يُجَادِلُنَا* / *Ibrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince Lût kavmi konusunda bizimle tartışmaya başladı*,³⁸ ayetidir. Diğerleri ise ayetteki ibareyi *جَادَلْنَا* anlamında yorumlayarak

³⁴ İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Abdillâh b. Yusûf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib*, (thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, s.395; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/162.

³⁵ İsrâ, 17/67

³⁶ Lokman, 31/32.

³⁷ el-Ankebût, 29/65

³⁸ Hûd, 11/74.

cevâbın mahzûf olduğunu belirtmişlerdir. Bu son yoruma göre cevâb أَقْبَلَ مُجَادِلُنَا takdirindedir.³⁹

6.3. كَانَّ Harfi İfadelerdeki

كَانَّ ismini nasb haberini ref' eden edatlardandır. Halîl, Sibeveyh, el-Ahfeş ve el-Ferrâ'ya göre bu sözcük ك ve اِسْوَعُ'den oluşmuştur. Dolayısıyla كَانَّ زَيْدًا كَالْأَسَدِ ifadesinin aslı كَانَّ زَيْدًا اِلْأَسَدُ'dir. Daha sonra ك harfi teşbihin önemine binaen önde zikredilmiş buna bağlı olarak da اِن 'nin hemzesi kesreden fethaya dönmüştür. Zemahşerî başlangıçta ifadenin teşbih anlamında olduğuna işaret etmek üzere ك harfinin önde zikredildiğini belirtmiştir.⁴⁰

كَانَّ'nde bu haliyle ك 'nin bir muteallakının bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebu'l-Feth, ك 'nin herhangi bir kelimeye müteallık olmadığı gibi kendisinde teşbih anlamı bulunduğundan dolayı zaid de olmadığını belirtmiştir. ك 'nin dahil olduğu اِنَّ ise kabul edilen görüşe göre ك ile mecrûr olmuştur. ez-Zeccâc'a göre ise ك ref' mahallindedir. كَانَّ /Ben senin kardeşin gibiyim, gibi ifadelerde hazf vardır. Takdiri ise كَانَّ كَأَخَوْتِي إِيَّاكَ مَوْجُود şeklinde. Çünkü اِنَّ ve dahil olduğu ifadeler mastara dönüştürülür. İbn 'Ufûr, Ebu'l-Feth'in görüşünü daha isabetli bulur.⁴¹

كَانَّ'nin teşbih, tahkik, şek ve takrib anlamlarında kullanılmaktadır. Nitekim Küfeliler, كَانَّكَ بِالشَّتَاءِ مُقْبِلٌ وَكَأَنَّكَ بِالْفَرَجِ آتٍ /Sanki kışı karşılamaya yaklaşmışsın, sanki ferâhla gelmeye yaklaşmışsın, ifadesini takrîb anlamına yormuşlardır. İbn 'Ufûr'a göre ise şiiirde geçen كَانَّكَ de ك zaid olup söz konusu edatı amelden alıkoymuştur. الشَّتَاءِ mübteda olup ب zaidir. Nitekim كَانَّكَ ifadesinde de ب ziyade olarak kullanılmıştır. مُقْبِلٌ ise haberdir.⁴²

6.4. لَكِنَّ 'nin Anlamı ve Kullanılışı

İsmi nasb haberini ref' eden edatlardan biri de لَكِنَّ 'dir. Alimlerin çoğunluğuna göre bu sözcük istidrâk/önceki hükmün kapsamından bir şeyi çıkarma, anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla kendisinden önce varsayılan/mukadder veya zikredilmiş bir cümlenin olması gerekir. Aynı

³⁹ İbn Hişâm, *Muğni*, s.370; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 1998, I/162.

⁴⁰ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr, *el-Mufasssal fî San'ati'l-Îrâb*, (thk. Ali Ebû Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, 1993, Beyrût, s.398; 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn, *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-Îrâb*, (thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, trs., s.205; el-Esterâbâdî, Radiyuddîn, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), yy., 1978, IV/369.

⁴¹ İbn Hişâm, *Muğni*, s.252; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/486.

⁴² İbn Hişâm, *Muğni*, s.254; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/486.

zamanda kendisinden önceki ifadenin anlamı, kendisinden sonraki ifadenin anlamının tam tersi olmalıdır.⁴³ Dolayısıyla, مَا هَذَا أَسْوَدُ لَكِنَّهُ أَبْيَضُ /Bu siyah değil beyazdır, مَا هَذَا سَاكِنًا لَكِنَّهُ مُتَحَرِّكٌ /bu durağan değil hareketlidir, denilebildiği halde زَيْدٌ قَائِمٌ لَكِنَّ عَمْرًا قَائِمٌ /Zeyd ayaktadır ancak Amr ayaktadır, denilmez. İbn Mâlik'e göre ise te'kid anlamında kullanılmaktadır. İbn 'Uşfûr 'كَأَنَّ' nin te'kid anlamında olduğunu ve bu anlama istidrâk anlamının eşlik ettiğini belirtmiştir.⁴⁴

Eğer مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَكِنَّ عَمْرًا gibi ifadelerde olduğu gibi و harfiyle beraber kullanılırsa لَكِنَّ, ibtida harfi olur atıf harfi olmaz. Çünkü atıf harfi, atıf harfi üzerine dahil olmaz. İbn Mâlik ise ancak و la kullanıldığında atıf harfi olduğunu iddia eder. Ancak bir kısmı hazf edilmiş cümle, cümleye atfedilmiş olur. Dolayısıyla yukarıdaki ifade, ona göre لَكِنَّ قَامَ عَمْرًا takdirindedir. Çünkü و menfi ve müspet anlamları bakımından farklı olan iki müfredi birbirine atfetmez. Dolayısıyla yukarıdaki ifade, ona göre لَكِنَّ قَامَ زَيْدٌ وَمَ يُمْ عَمْرًا atfedilen iki cümle olumsuzluk ve olumluluk bakımından birbirinden farklı olabilir. İbn Keysân'a göre ise, atıf harfi لَكِنَّ sözcüğüdür. و ise sürekli kullanılması gerekmeyen zâid harftir. İbn 'Uşfûr'a göre ise لَكِنَّ atıf harfi, و onunla sürekli kullanılan zâid harftir.⁴⁵

6.5. كَأَيِّ Sözcüğünün Temyizi

كَأَيِّ sözcüğü Arap dilinde haberiye anlamında kullanılır ve çokluğa delalet eder. İbn Mâlik, İbn Kuteybe ve İbn 'Uşfûr bu sözcüğün istifhâm/soru anlamında kullanılacağını belirterek Ubeyy b. Ka'b'ın İbn Abbâs'a şöyle sormasını delil olarak ileri sürmüşlerdir: *Ahzâb* /كَأَيِّ آيَةٍ تَقْرَأُ سُورَةَ الْأَحْزَابِ /Ahzâb suresinden kaç ayet okudun. Nitekim İbn Abbas da şöyle cevap vermiştir: ثلاثا /Otuz üç ayet.⁴⁶ Bu kelimenin temyizi genelde açıkça telaffuz edilen مَنْ مَعَهُ رَيْبُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ /Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu ile mecrûr olur.⁴⁷ Örnek olarak وَكَأَيِّ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا /Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler, (Yûsuf, 12/105) ile وَكَأَيِّ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَيْبُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ /Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu

⁴³ el-Esterabâdî, *a.g.e.*, IV/330; 'Ukberî, *a.g.e.*, I/205.

⁴⁴ es-Suyûtî, *Hem'ul'-Hevâmi*, I/426; İbn Hişâm, *Muğni*, s.383; el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye, Usûsuha, Funûnuha ve 'Ulûmuhâ*, trs., Beyrût, I/146.

⁴⁵ es-Suyûtî, *Hem'ul'-Hevâmi*, III/185; İbn Cinnî, *Ebu'l-Feth Osmân, Surrû Sunaâtî'l-l'râb*, (Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1985, I/386.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni*, s.246.

⁴⁷ İbn 'Akîl, *Bahâuddîn Abdullah el-'Akîlî, Şerhu İbn 'Akîl*, (thk.Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, IV/84.

çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever, (Âl-i İmrân, 3/146) ayetleri zikredilebilir. Arapların çoğu bu sözcüğü من ile mecrûr okumuştur.⁴⁸

كأى sözcüğünün temyizinin nasıl kullanılacağı tartışma konusu olmuştur. İbn 'Uşfûr'a göre كأى sözcüğünün temyizinin sürekli من ile kullanılması gerekir.⁴⁹ İbn Hişâm, Sîbeveyh'ten رَأَيْتُ رَجُلًا نَائِبًا /Nice adamlar gördüm, ifadesinin mansub olarak nakledilmesinin⁵⁰ İbn 'Uşfûr'un bu görüşünü reddettiğini belirtir.⁵¹Bu sözcüğün temyizi ile kendisinin arasına bir cümle girebilir. Örneğin, كَمِ مِنْ رَجُلٍ جَائِكُ /sana nice adamlar geldi, anlamında كَمِ جَائِكُ مِنْ رَجُلٍ denilebilir. Ama en fasih kullanıma göre bu sözcük temyiziyle bitişik olarak gelir.⁵²

6.6. Sayıların Temyizine İlişkin Bazı Hükümler

Sayılar temyiz olan çoğul anlamlı kelimelerin, topluluk ismi/ism-i cem' veya cins isim olduklarında muzafu ileyh şeklinde kullanılıp kullanılmayacakları hakkında üç farklı görüş ortaya konmuştur. Birincisi, bu tür yerlerde kıyas yapılmaz. Semayla yetinilir. Ahfeş, Muberrid, İbn Mâlik, İbn Hişâm gibi alimler bu görüştedirler. Nitekim Sibeveyh, ثلاث غنم denilemeyeceğini açıkça belirtmiştir.⁵³ İkincisi, bu iki çeşit kelimeye izafeli kullanımda kıyas caizdir. Ancak Arapların sözlerinde az görülür. Konuya ilişkin açıklamalarından İbn 'Uşfûr'un bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Üçüncüsü ise sadece kille/azlık anlamında kullanılan kelimelerde caizken, hem kille/azlık, hem de kesre/çokluk anlamlarında kullanılan çoğul sözcüklerinde caiz değildir. Dolayısıyla hem kille kem kesre için getirilen قَوْمٌ bu şekilde kullanılmazken, sadece kille için getirilen نَفَرٌ , رَهْطٌ izafetle getirilebilir.⁵⁵

İbn Keysân bazı Arapların عِشْرُونَ ve benzerleri olan ukûd (on ve katları) sözcüklerini kendilerinden sonraki temyize izafe ederek okuduklarını belirtmektedir. Ancak bu okuyuş şekli İbn 'Uşfûr ve İbn Mâlik'e göre şazdır.

⁴⁸ Suyûtî, *Hem'ul'-Hevâmi*, II/279; Abbâs, Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Me'ârif, yy., IV/779.

⁴⁹ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, I/313;

⁵⁰ Sîbeveyh, *a.g.e.*, III/151.

⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni*, s.246.

⁵² Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Alî el-Gırnâtî, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, (thk.Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, trs., II/792.

⁵³ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III/562.

⁵⁴ İbn 'Uşfûr, *Şerhu'l-Cumel*, II/21-32.

⁵⁵ Ebu Hayyân, *a.g.e.*, II/747.

Nitekim el-Miftâh'da yirmiden doksana kadar ukûd kelimelerinin, ne temyizlerine ne de başka sözcüklere izâfe edilmeyeceği vurgulanmıştır.⁵⁶

6.7. Atf-ı Beyan

Atf-ı beyan, tabi olduğu kelimeyi tahsîs etmek veya niteliğini açıklamak üzere gelen câmid veya câmide yorulan sözcüktür. Bu atfı metbuuna müfred/tekil, tesniye/ikil ve cem/çoğul olma bakımından uyar.⁵⁷ Ancak tâbi ile metbû arasında marifelik rütbesinde denklik aranmaz. Nitekim İbn 'Uşfûr'a göre na'tın hilafına, atf-ı beyânda daha ma'rife olan bir kelime daha az ma'rife olan bir kelimeye atfı beyan getirilibilir.⁵⁸ Sîbeveyh ise na't konusunda da böyle bir kullanıma cevaz vermiştir.⁵⁹

6.8. Bir Mübteda İçin Birden Fazla Haberin Gelmesi

Alimlerin çoğunluğu, tek bir mübteda için lafzen veya ma'nen birden fazla haberin kullanılabilmesi görüşündedir. *وَهُوَ الْعَفْوَ الْوَدُودُ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ* *فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ*, çok bağıslayan ve çok sevendir. Arş'ın sahibidir, çok yücedir⁶⁰ ayetlerini örnek olarak zikredebiliriz.⁶¹ İbn 'Uşfûr'a göre ise ikinci haber için *هو* sözcüğü takdir edilir veya mübteda bu iki sıfatı da câmidir/kapsar, denilir.⁶²

6.9. مند ve مند Sözcükleri

Arap dilinde kullanılan zarflardan ikisi de *مَنْدٌ* ve *مَنْدٌ* sözcükleridir. Bu iki sözcük için üç kullanım söz konusudur. Birincisi *مَارَاتِنُهُ مَنْدٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، أَوْ مَنْدٌ* örneğinde olduğu gibi kendilerinden sonra merfû bir isim gelmesidir. Bu tür ifadelerde *مَنْدٌ* ve *مَنْدٌ* isim kabul edilir⁶³ ve dört farklı şekilde irâb edilmiştir. Birincisine göre bu sözcükler mübtedâ onlardan sonra gelen merfu isim ise haberdir. Kendileri marifelerden önce *أَوَّلُ الْوَقْتِ*, nekreden sonra ise

⁵⁶ es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusûf b. Muhammed, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk.Abdulhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II/742; İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, I/305.

⁵⁷ el-Murâdî, Ebu Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım, *Tavdîhu'l-Makâsîd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfıyyeti'bni Mâlik*, (thk.Abdurrahman Süleyman), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008, I/128.

⁵⁸ İbn 'Uşfûr, *Şerhu'l-Cumel*, III/294.

⁵⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II/1943; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II/189.

⁶⁰ el-Burûc, 85/14-15

⁶¹ İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfıyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Cil, 1979, I/228; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, I/257.

⁶² İbn Hişâm, *Muğni*, s.562; es-Suyûtî, *el-Hem'u'l-Hevâmi*, I/403.

⁶³ İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, I/165.

أَوَّلُ مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ ile te'vil edilirler.⁶⁴ Dolayısıyla الْجُمُعَةِ الْجُمُعَةِ مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ şeklinde dir. اَمْدُ انْقِطَاعِ الرُّؤْيَةِ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ şeklinde te'vil edilir. İkinci irâb biçimine göre, kendileri zârf olmak üzere mansûbtur ve haber konumunda gelmişlerdir. Onlardan sonra gelen merfu isim mübtedadır. İfade بِبَنِي وَبَيْنَ لِقَائِهِ يَوْمَانِ diye takdir edilir. Üçüncü bir irâb biçimi, kendilerinden sonraki merfû isim mukadder bir fiilin failidir. Kendileri ise baş tarafı düşürülmüş cümleye izafe edilmiş zarf olurlar. Bu yoruma göre ifade مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ diye te'vil edilir. Dördüncü irâb'ta مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ dan sonra gelen merfu isim, mahzûf mübtedânın haberidir. İbare مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ şeklinde yorumlanır. Çünkü bu son görüşe göre منذ sözcüğü ile مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ anlamındaki منذ dan oluşmuştur. الذي ye mübteda ve haberle sıla cümlesi getirilmiştir. İkinci durum ise منذ ve مَارَاتِيئُهُ dan sonra mecrûr ismin gelmesidir. Böyle bir halde çoğunluğa göre harf-i cer muamelesi görürler. Nitekim bu durumda sadece zaman sözcüklerini mecrûr kılarlar. مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ gibi marife ve mazi anlamında olursa bu iki kelime hedefin başlangıcı için gelen من manasında; مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ gibi marife ve hâl manasında gelirse في anlamında kabul edilir. Eğer bu iki sözcüğün dahil olduğu zaman ismi, مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ örneğindeki gibi nekre olursa, o zaman kendileri fiilin meydana geldiği zaman başlangıç ve sonunu ifadede kullanılan من ile الى anlamında gelmiş olur. İkinci durum şu şekilde de irâb edilmiştir: Kendileri izâfe edilmiş, önde geçen fiillerinin zarflarıdır. Bu teville göre مُذ ve مُنذ harf değil isim olurlar. Üçüncü durum ise, söz konusu sözcüklerden sonra cümle gelmesidir.⁶⁵ Genelde bu cümle fiil cümlesi olur. el-Ferazdak'ın şu mısralarında bu görülür:

مَارَاتِيئُهُ مُذِيَوْمِ الْجُمُعَةِ فَسَمَا فَأَدْرَكَ حَمْسَةَ الْأَشْبَارِ

İki eli elbisesini bağladığından itibaren

Yüceldi ve beş şibre/karışa ulaştı (gelişti ve ahlaki olgunluğa ulaştı)⁶⁶

Bazen isim cümlesi de gelir. Örnek olarak Kummeyt b. Marûf el-Esedî'nin şu beyti zikredilebilir:

وما زلت محمولا على ضغينة ومضطلع الأضغان مذ أنا يافع

Hala kinle doluyum

Gençliğimden beri kin tutmaya kadirim⁶⁷

⁶⁴ el-Enbârî, Ebu'l-Berakât, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâilil-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*, (thk.Hasan Hamed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, Beyrut, I/366.

⁶⁵ el-Murâdî, a.g.e., II/766.

⁶⁶ Sîbeveyh, a.g.e., II/45; el-Murâdî, a.g.e., II/768; İbn Ya'îş, Muvâfikuddîn Ya'îş b. Alî, *Şerhu'l-Mufasssal, İdâretu't-Tibâtî'l-Munîre*, Mısır, trs., II/121.

Bu son durum iki şekilde yorumlanmıştır. Sîbeveyh, es-Sîrâfî, el-Fârisî ve İbn Mâlik'e göre cümleye izafe edilmiş zarflardır. İbn 'Uşfûr'un kabulüne göre ise kendileri mübteda olup onlardan sonra haber olarak kabul edilen ve cümleye izafe edilmiş bir zaman ismi takdir edilir. Çünkü ona göre, bu kelimeler ister takdiri ister lafzî olsun zaman isimlerinin başına gelmektedir. Bu bağlamda, *مُدَّ زَمَنٍ زَيْدٌ قَائِمٌ* ifadesinin takdiri, *مُدَّ زَيْدٌ قَائِمٌ* şeklindedir.⁶⁸

6.10. *ك* Harfi Sözcüğündeki *ك*

ك sözcüğü, teşbih anlamını ifade eden *ك* harfi ile, müfred müzekker işaret ismi *ك* 'dan oluşmuştur. Bu iki sözcüğün aslî anlamları üzere oldukları düşünülecek olursa *ك* bileşik isim olmayacağı gibi kinâyeye için de kullanılmaz. Asli anlamlarından çıkacak olursa *ك* bileşik bir sözcük olur. Bu durumda Araplar tarafından aded veya aded dışındaki isimden kinâyeye maksatlı kullanılır. Bileşik isim olduğundan dolayı da tesniye ve cem yapılmaz. Kendisine sıfat, te'kid, atf-ı beyân ve bedel gibi öğeler tabi olmaz. *ك* harfi herhangi bir şeye müteallak olmadığı gibi teşbih anlamını da ifade etmez, cümle başında gelmesi gerekmez ve tek bir irâba tabi olmaz. Makamına göre ref, nasb ve cer makamında kullanılmaz.⁶⁹ İbn 'Uşfûr'a göre ise, *ك* ifadesindeki *ك* süreklî *ك* ile kullanılan zâid bir harftir.⁷⁰

ك aded dışında bir isimden kinâyeye olursa, *مَرَزْتُ بِدَارِ كَذَا وَنَزَلَ الْمَطَرُ* gibi müfred ve *ك* gibi ma'tûf olabilir. İbn 'Uşfûr'a göre ise bu durumda dâima müfred ve mecrûr olur.⁷¹

Eğer sayıdan kinâyeye olursa, Basralılara göre, tek kullanılsın veya mâtuf şeklinde kullanılsın, kendisiyle az veya çok sayı kastedilsin, temyîzi daima müfred olur. Dolayısıyla *ك* *لَهُ عِنْدِي دِرْهَمًا* ve *ك* *لَهُ عِنْدِي دِرْهَمًا* denilir. Kûfelilere göre ise, *ك* 'ya kinâyeye olduğu sayı gibi muamele edilir. Buna göre üçten ona kadar sayılarda *ك* 'nın temyizi mecrûr ve müfred olur, *ك* *لَهُ عِنْدِي* denilir. Mürekkep sayılarda kinâyeye olunca kendisi mürekkep olur ve temyizi müfred mansûb gelir, *ك* *لَهُ عِنْدِي كَذَا دِرْهَمًا* denilir. Ukûd sayılarda kendisi atıflı kullanılır, temyizi yine mansûb olur. Örnek olarak *ك* *لَهُ عِنْدِي كَذَا دِرْهَمًا* ibaresi zikredilebilir. Yüz ve bin sayılarında *ك* *لَهُ كَذَا دِرْهَمًا* gibi kendisi tek başına, temyizi ise müfred ve mecrûr kullanılır. İbn 'Uşfûr, bu

⁶⁷ Sîbeveyh, *a.g.e.*, II/45; el-Murâdî, *a.g.e.*, II/768.

⁶⁸ es-Suyûtî, *el-Hem'u'l-Hevâmi'*, II/223 vd.

⁶⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II/794.

⁷⁰ es-Suyûtî, *el-Hem'u'l-Hevâmi'*, II/216.

⁷¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II/794; es-Suyûtî, *el-Hem'u'l-Hevâmi'*, II/216;

konuda Kûfilere uymuş ancak üçle on arası sayılarda ve yüz ile binde لَهُ عِنْدِي كَذَا مِنَ الدَّرَاهِمِ diyerek temyizi cem ve marife kılarak⁷² bunun Basrîlere ait bir görüş olduğunu zannetmiştir.⁷³

6.11.Övgü İfadesi نَعْم'in Bulunduğu Cümlelerin İ'râbı

Arap dilinde övgü ifade eden kelimelerden biri de نَعْم 'dir. Bu sözcüğün isim mi fiil mi olduğu Arap dili ekolleri arasında tartışma konusu olmuştur. Buna bağlı olarak söz konusu kelimenin yer aldığı cümlelerin irâbı konusunda çeşitli görüşler serdedilmiştir.⁷⁴ Bu bağlamda نَعْمَ الرَّجُلُ/Zeyd ne iyi adamdır, ifadesinde ittifakla زَيْدٌ sözcüğü mübtedadır. نَعْمَ الرَّجُلُ cümlesinde ise ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre زَيْدٌ yine burada mübtedadır. Fiil cümlesindeki râbıt ise الرَّجُلُ sözcüğüne bitişmiş olan ال takısının ifade ettiği umumi anlamdır. Bazılarına göre ise زَيْدٌ daima mahzûf olarak kullanılan bir mübtedanın haberidir. Dolayısıyla takdir زَيْدٌ الْمَمْدُوحُ şeklindedir. İbn 'Uşfûr ise burada üçüncü bir vechin caiz olduğunu belirtir. Buna göre زيد sözcüğü haberi vacip/zorunlu olarak hazfedilmiş olan mübtedadır. Takdiri ise زَيْدٌ الْمَمْدُوحُ şeklindedir.⁷⁵ İbn Hişâm, başka bir kelimenin kendisi yerinde kullanılmadan haberin vacip/zorunlu olarak hazfedilmediğini söyleyerek bu görüşün kabule şayan olmadığını belirtir.⁷⁶

SONUÇ

Endülüs bölgesinin yetiştirmiş olduğu en önemli dilcilerinden biri olan İbn 'Uşfûr, İşbiliye'de doğmuştur. Burada eğitim görmüş, Şureys, Şezûne, Malaka, Levraka ve Mürsiye gibi Endülüs'ün birçok bölgesini gezerek ilim halkaları oluşturmuştur. Daha sonra Emir Ebû Abdillâh'ın daveti üzerine Tunus'a geçmiş, onunla birlikte Becâya'da bulunmuştur. Her ne kadar memleketine dönüp Endülüs'ün doğu ve batı bölgelerini dolaşmışsa da tekrar Tunus'a geri gitmiş ve ölünceye kadar burada kalmıştır.

Ömrü boyunca eğitim, öğretim faaliyetleriyle uğraşan İbn 'Uşfûr, daha çok nahiv ve sarfla ilgilenmiş, özellikle bu ilim dallarına ilişkin geride

⁷² İbn 'Uşfûr, *el-Mukarrib*, I/314; İbn 'Uşfûr, *Şerhu'l-Cumel*, II/52.

⁷³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II/794 vd.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdim, Enes, نَعْم ve نَسْ Özelinde Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Ekollerinin Övgü ve Yergi Fiillerine İlişkin Yorumları, Fırat Üniv. , İlahiyat Fak. Dergisi, 16:2 (2011), 199-211.

⁷⁵ İbn 'Uşfûr, *Şerhu'l-Cumel*, II/605; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV/2054.

⁷⁶ İbn Hişâm, *Muğni*, s. 724.

doyurucu eserler bırakmıştır. Tabakat kitaplarının belirttiğine göre birçok eser yazmasına rağmen bize kadar sadece birkaçı ulaşabilmiştir.

İbn 'Uşfûr'un diğer nahivcilerle ittifak ettiği bir kısım görüşlerin yanında kendine özgü bir kısım dilsel tezleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda ماذا'nın Sîrâfî'nin iddia ettiği gibi istifhâm ve işaret isimlerinden arındırılarak bir bütün olarak mevsûl kılınması mümkün değildir. ما istifhâm edatı ذا ise mevsûl isim olur. Nahivcilerin çoğunluğu şart edatı olan لما'nın cevabının mazi olmasını savunurken ona göre muzari fiil de olabilir. لكن edatında istidrâk anlamı, teşbih ve te'kid anlamlarıyla birlikte bulunmaktadır. Atıf olan لكن edatı sürekli zâid bir vâv harfiyle kullanılmaktadır. Ona göre كَأَيَّ sözcüğünün temyizi daima من ile mecrûr olmalıdır. İbn 'Uşfûr, cins veya topluluk isimlerinin sayıların temyiz olması durumunda muzafun ileyh olmalarını kıyasa aykırı bulmamış, ancak bu şekilde kullanımın Arap dilinde az görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca ona göre ukûd sayıların temyizlerine izafe edilmeleri şazdır. Atf-ı beyân konusunda na'tın hilafına daha marife olan bir kelime daha az marife olan bir kelime üzerine atfedilebilir. Bir mübteda için birden fazla haber getirildiğinde İbn 'Uşfûr'a göre diğer haberlerin her biri için zamir mübteda takdir edilir. Yine o, مُذ ve مُنْذ dan sonra merfu bir isim geldiğinde kendilerini mübteda kabul edip onlardan sonra haber olan ve cümleye izafe edilmiş bir zaman ismi takdir eder. Ona göre كَذَا sözcüğündeki كْ sürekli دَا ile kullanılan zâid bir harftir. كَذَا aded dışında bir şeyden kinaye olursa daima müfred ve mecur olur. İbn 'Uşfûr övgü ve yergi fiillerinin irâbını yerleşik yorumların yanında farklı bir şekilde gerçekleştirerek نَعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ gibi bir ifadede زَيْدٌ 'i haberi zorunlu olarak hazfedilmiş bir mübteda kılmıştır.

KAYNAKÇA

Abbâs, Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Me'ârif, yy., trs.

el-Akrî, Şihâbuddîn Ebî'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezarâtu'z-Zeheb fî Ahberi men Zeheb*, (thk. Abdulkadir Arnavut), Dâru İbn Kesîr, 1406, Dimeşk.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, *es-Sifru'l-Hâmis Min Kitâbi'z-Zeyli ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965.

Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Alî el-Gırnâtî, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, trs.

el-Ednerevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, el-Medinetu'l-Munevvere, 1997.

- el-Enbârî, Ebu'l-Berakât, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk.Hasan Hamed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007, Beyrut.
- el-Esterâbâdî, Radiyuddîn, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), yy., 1978.
- Erdim, Enes, *بئس و نعم Özelinde Basra ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Ekollerinin Övgü ve Yergi Fülllerine İlişkin Yorumları*, Fırat Üniv. , İlahiyat Fak. Dergisi, 16:2 (2011),199-211.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulğâ fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğâ*, (thk. Muhammed el-Misrî), Dâru'n-Neşr, Kuveyt, 1407.
- Imruu'l-Kays, *Dîvânu Imrii'l-Kays*, (Şrh. Abdurrahmân el-Mustâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 2004, s.142.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah el-'Akîlî, *Şerhu İbn 'Akîl*, (thk.Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Fikr,Dimeşk, 1985.
- İbn 'Ufûr, *Darâiru's-Şi'r*, (thk. Seyyid İbrahim Muhammed), Dâru'l-Endelus, yy., 1980.
- *el-Mukarrib, Maahu Musulu'l-Mukarrib*, (thk.Ali Ahmed Abdilmevcud - Ali Muhammed Muavved), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- *el-Mumti'u'l-Kebîr fî't-Tasrîf*, (thk.Fahriddîn Kabâve), Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1994.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *Surrû Sinâti'l-İ'râb*, (Hasan Hindâvî), Dâru'l-Kalem, Dimeşk,1985.
- İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnât'z-Zemân*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, trs.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Ebû Abdillâh b. Yusûf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârib*, (thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Cil, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, yy., 1988.
- İbn Kunfuz, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. 'Ali, *Kitâbu'l-Vefayât*, (thk. 'Âdil Nuveyhid), Dâru'l-İkâmeti'l-Cedîde, Beyrût, 1978.
- İbn Nâsiriddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *er-Raddu'l-Vâfir*, (thk. Zâhir eş-Şâviş), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrût, 1393.
- İbn Ya'îş, Muvâfikuddîn Ya'îş b. Alî, *Şerhu'l-Mufassal*, İdâretu't-Tibâti'l-Munîre, Mısır, trs.
- İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer, *Târihu İbn Verdî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996, Beyrût.
- el-Kehhâle, Ömer Rıda, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, trs., Beyrût.

- el-Kutubî, Muhammed Şâkir, *Fevâtu'l-Vefayât Zeylu Vefayâti'l-A'yân*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut, trs.
- el-Makkârî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni Endulisi'r-Ratîb*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, 1388.
- el-Merrâkeşî, Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik, *es-Sifri'l-Hâmis min Kitâbi'z-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrût, 1965.
- el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-Arabiyye, Usûsuha, Funûnuha ve 'Ulûmuhâ*, Beyrût, trs.
- el-Murâdî, Ebu Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım, *Tavdîhu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk.Abdurrahman Süleyman), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
- es-Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Dâru İhyâit-Turâs, 2000, Beyrût.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusûf b. Muhammed, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk.Abdulhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm b. Harun), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1988.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk.Muhammed Fadl İbrahim), el-Mektebetu'l-'Asriyye, Sayda, trs.
- *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyn, *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-İrâb*, (thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, trs.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed Osmân b. Kaymâz, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, (thk. Abdusselâm et-Tedmurî), Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrût, 1987.
- *el-'Iber fî Haberi Men Ğubar*, (thk. Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr, *el-Mufassal fî San'ati'l-İrâb*, (thk. Ali Ebû Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, 1993, Beyrût.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn Muhammed b. Alî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, yy., 2002.